

Peter Scholliers

DE MASSALE ONTRUIMING VAN DE SS-GEVANGENISSEN *

DE TRANSPORTEN VAN 8 EN 23 MEI 1944 NAAR BUCHENWALD

Vanaf midden 1943 namen de verzetsactiviteiten in heel België sterk toe. De verzetsgroepen hadden zich goed georganiseerd, kregen buitenlandse hulp en er waren kontakten onderling ⁽¹⁾. Bovendien ontbrak het niet aan mensen die lid van een of andere illegale groep wensten te worden. De bezetter reageerde fel op het stijgend aantal verzetsakties : er werden meer manschappen ingeschakeld en de akties tegen de verzetsgroepen werden frekwenter doorgevoerd. De Duitse politie beschikte daarenboven over informatiediensten die niet zelden een verzetsgroep van binnenin uitholden. Stijgende verzetsakties en fellere reactie vanwege de bezetter vormden de aanleiding tot de aanhouding van steeds meer verzetslui, zodat de Belgische gevangenis stilaan overvol raakten. Begin 1944 was het nodig een plaatsje te 's-Hertogenbosch (Vught) voor de Belgische gevangenen voor te behouden. Deze oplossing bleek echter niet te voldoen, zodat naar andere mogelijkheden werd uitgekeken ⁽²⁾. In april 1944 waren er kontakten tussen het *Reichssicherheits-*

(*) Opgesteld aan de hand van : P. SCHOLLIERS, *Bijdrage tot de geschiedenis van de deportatie. Het konvooi van 8 mei 1944 naar Buchenwald*, Brussel, verhandeling V.U.B., 1975 en W. VAN ROMPAEY, *Bijdrage tot de geschiedenis van de deportatie. Het konvooi van 23 mei 1944 naar Buchenwald*, Brussel, verhandeling V.U.B., 1975.

(1) Zie o.a. H. BERNARD, *Histoire de la résistance européenne*, Verviers, 1968, p. 203. De winter '42-'43 hield niet enkel een militaire nederlaag voor de Duitsers in, maar tevens een psychologische in de bezette gebieden. Wanneer de Duitse troepen gaandeweg in het defensief werden gedrongen, groeiden hoop op een definitieve ommekeer tegelijkertijd met aktiever verzet.

(2) Tussen januari en april 1944 werden ongeveer 800 Belgen in Vught opgesloten. In bijlage 1 staan alle in 1944 uit België vertrokken transporten.

hauptamt (RSHA) ⁽³⁾ te Berlijn en zijn Belgische afdeling, de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst Brüssel* (Sipo-SD). Het RSHA toonde « begrip » voor de overbevolking van de Belgische SS-gevangenen en stelde voor een aantal gevangenen naar Duitsland over te brengen. Het kamp te Breendonk diende allereerst te worden ontruimd ⁽⁴⁾. Begin mei 1944 nam Straub, leider van de *Staatspolizei* (Stapo, een afdeling van de Sipo-SD) en plaatsvervangend chef van de Sipo-SD voor België en Noord-Frankrijk, omtrent deze zaak persoonlijk contact op met Reeder, de *Militärverwaltungschef*, onmiddellijk ondergeschikte van de militaire goeverneur, von Falkenhausen. Straub informeerde de militaire overheid over deze mogelijkheid en vroeg de toelating om gevangenen naar Duitsland te deporteren.

Op 2 mei legde Reeder dit voorstel aan von Falkenhausen voor. Von Falkenhausen — hoewel hij dit later ten stelligste ontkende — verleende de toelating. Hij stelde echter als voorwaarde dat de Sipo-SD Brussel verder over de gedeporteerden in Duitsland zou kunnen beschikken ⁽⁵⁾. De Sipo-SD Brussel maakte deze voorwaarde aan het RSHA te Berlijn over, dat daarmee instemde. Onze studie wees uit dat de Sipo-SD Brussel inderdaad verder kon beschikken over deze gevangenen : zes gevangenen werden na hun deportatie, bij wijze van represaille voor « misdaden » in België, in Buchenwald als gijzelaars terechtgesteld. Het is dus op initiatief van de hoogste Duitse SS-leiding en met de goedkeuring van het militair bestuur in België, dat Belgische gevangenen werden ontruimd en dat grote aantallen gevangenen naar een concentratiekamp werden gestuurd. Het was niet toevallig dat de Belgische gevangenen naar het KZ Buchenwald werden gezonden : dit kamp kon immers op dat ogenblik nog zo een 2.500 gevangenen herbergen ⁽⁶⁾.

Het kamp te Breendonk diende als eerste te worden ontruimd. Het ging hier om zowat 630 personen. De gevangenis van Sint-Gillis (Brussel) bevatte circa 250 gevangenen en in de gevangenis van Antwerpen zaten zowat 100

(3) De Rijksveiligheidsdienst, o.l.v. Heydrich en later van Kaltenbrunner ontstond in september 1939 door het samenvoegen van *Sicherheitspolizei* (een staatsdienst) met de *Sicherheitsdienst* (een nazi-organisatie). Het RSHA hing rechtstreeks af van de RFSS, Himmler. Het RSHA hing in alle bezette gebieden afdelingen. De Belgische afdeling, Sipo-SD, krijgt later enige aandacht.

(4) Brief van de *Beauftragte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD* aan de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nord-Frankreich*, von Falkenhausen, 26-4-1944. (*Breendonk*, Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin (MVG), Rap. 497, Tr. 216). De deportatie naar Duitsland was niet nieuw. Sinds september 1941 werden regelmatig transporten naar Duitsland gestuurd. Dat van 22 september 1941 naar Neuengamme (de 255 weggevoerden werden door J. GOTOVITCH in een initiërend artikel behandeld : *Introduction à l'étude de la déportation, le convoi du 22-9-1941* in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1967) was het eerste. Definitieve statistieken ontbreken tot op vandaag. J. GOTOVICH vermeldt in de *Mededelingen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 8, maart 1978, p. 52-53, dat er in totaal 41.222 erkende politieke gevangenen waren. Maar ongetwijfeld waren er heel wat meer gedeporteerden (zie bijlage 2).

(5) Brief van de « Groep Politie » (*Militärverwaltung*) aan de *Dienststelle Brüssel*. « Ontuiming van de kampen », 3-5-1944 (*Breendonk*, MVG, Rap. 497, Tr. 216).

(6) Brief van de *Beauftragte...* aan von Falkenhausen, 26-4-1944 (*Breendonk*, MVG, Rap. 497, Tr. 216).

mensen opgesloten. Deze drie gevangenen leverden voldoende gevangenen om een eerste transport naar Buchenwald te vormen. Naamlijsten werden zo vlug mogelijk opgesteld. Reeds op 5 mei 1944 was alles in gereedheid gebracht. Het transport bestond uit 967 mannen, die allen als POLITIEKE GEVANGENEN werden beschouwd. Onder hen bevonden zich 915 Belgen en 52 niet-Belgen⁽⁷⁾. In de nacht van 5 op 6 mei — dus amper enkele dagen nadat het voorstel tot deportatie was gedaan — vertrok een trein uit het Ooststation te Antwerpen, richting Willebroek, met de gedetineerden uit de gevangenis van Antwerpen. Op hetzelfde ogenblik werd het kamp van Breen-donk bijna volledig ontruimd. Alle gevangenen, op enkelen na, werden op vrachtwagens gezet en naar het station van Willebroek gevoerd, waar hen de trein van Antwerpen wachtte. Langs Aalst reed de trein naar het station van Schaarbeek, waar op hun beurt de gevangenen uit Sint-Gillis werden opgepikt. Vandaar ging de reis linea recta naar Buchenwald, langs Aarlen, Luxemburg, Koblenz, Fulda, Gotha, Erfurt en Weimar. De reis duurde drie dagen. Zestig personen zaten opgesloten in één goederenwagen. Elke gevangene had recht op een stukje brood en wat worst. Per wagon beschikte men over twee emmers water. De deportatietrein kwam midden in de nacht van 8 mei 1944 in het KZ Buchenwald aan. De ontvangst gaf een voorsmaakje van wat de gevangenen te wachten stond: de deuren van de wagons werden opengegooid, de gevangenen werden eruit gesleurd, getrokken of geslagen en honden werden op hen losgelaten.

Amper twee weken later, op 20 mei, vertrok een tweede transport uit België in de richting Buchenwald. Ditmaal telde het 890 gevangenen uit verschillende kleine gevangenen, waarvan 849 Belgen. Op 19 juni en tenslotte op 10 augustus 1944 vertrokken de twee laatste transporten uit België, richting Buchenwald, met respectievelijk 575 en 827 gevangenen⁽⁸⁾. De massale ontruiming van de Belgische gevangenen gaf dus op korte tijd — mei tot augustus — aanleiding tot vier grote transporten naar Buchenwald: in totaal werden 3.259 mensen weggevoerd. Deze massale deportaties hadden als resultaat dat in het KZ Buchenwald (na Auschwitz) het grootste aantal Belgen werd opgesloten (zie bijlage 2).

(7) Bepaalde gevangenen, die absoluut niet als *politiker* konden aangezien worden — o.a. gevangenen van gemeenrechtelijke aard — kregen in Buchenwald een rode driehoek opgespeld en werden als *Politike Belgier* gekatalogeerd. Voor beide transporten samen vormt dit soort gevangenen echter een te verwaarlozen minderheid (zie tabel 6, « Motief van aanhouding »: 58 weggevoerden werden wegens gemeenrechtelijke misdaden gearresteerd, tzt. 3,2 % van de transporten). Dit onderzoek houdt geen rekening met de niet-Belgen.

(8) Beide laatste transporten werden reeds bestudeerd, doch de bewerkingswijze was verschillend, zodat een diepgaande vergelijking totaal onmogelijk bleek: R. ORBIE, *Sociaal statistische studie van de Belgen uit het konvooi van 19 juni 1944 naar Buchenwald*, Brussel, Koninklijke Militaire School (KMS), 1966 en A. BARONHEID en J. DE BACKER, *Essai d'application de procédés mécanographiques en vue de l'étude de la déportation en Belgique. Le convoi du 10-8-1944 vers Buchenwald*, Brussel, KMS, 1967. De Belgen die in kleine groepen of individueel in Buchenwald aankwamen, waren onderwerp van een verhandeling verricht aan de U.L.B. door H. VERHAM. C. Sommerhausen (U.L.B.) tenslotte onderzocht in 1978 de Belgische bevolking in Dora.

SAMENSTELLING VAN DE TRANSPORTEN

De leeftijd, het beroep en de woonplaats van de gedeporteerden weerhielden vooreerst onze aandacht.

De leeftijdsstructuur van de weggevoerden brengt een paar interessante feiten aan het licht. Tabel 1 geeft de absolute en relatieve cijfers per transport en dadelijk blijkt dat voor beide transporten bepaalde leeftijdsgroepen sterk naar voor traden ⁽⁹⁾. De periode 1910-1915 vormde een top waar de voorgaande perioden geleidelijk naar toe groeiden. De bar slechte levensomstandigheden in de laatste jaren van de eerste wereldoorlog, met een daling van het geboortecijfer en hoge kindersterfte als gevolg, zorgden voor een minder grote aanwezigheid van de klasse 1915-1919. De analogie tussen beide transporten stopt echter na deze periode : het transport van 23 mei bleek meer jonge mensen te bevatten dan het eerste. Amper 13,6 % van de weggevoerden van dit laatste transport was op het ogenblik van de deportatie tussen 14 en 24 jaar oud, terwijl dat van 23 mei meer dan eenvijfde uit deze leeftijdsgroep herbergde. Een verklaring blijven we schuldig.

TABEL 1. *Indeling per geboortjaar*

Transport van 8 mei		Transport van 23 mei	
1866-1870	1	1870-1874	2
1871-1875	2	1875-1879	9
1876-1880	21 (2,2 %)	1880-1884	16 (1,8 %)
1881-1885	22 (2,4 %)	1885-1889	34 (4,0 %)
1886-1890	42 (4,6 %)	1890-1894	56 (6,5 %)
1891-1895	80 (8,7 %)	1895-1899	84 (9,9 %)
1896-1900	104 (11,3 %)	1900-1904	102 (12,1 %)
1901-1905	115 (12,5 %)	1905-1909	128 (15,0 %)
1906-1910	145 (15,8 %)	1910-1914	142 (16,7 %)
1911-1915	150 (16,4 %)	1915-1919	94 (11,0 %)
1916-1920	108 (11,8 %)	1920-1924	146 (17,2 %)
1921-1925	111 (12,1 %)	1925-1929	36 (4,2 %)
1926-1930	14 (1,5 %)		

De beroepsstructuur van de betrokkenen bleek heel wat minder gemakkelijk te rekonstrueren. We zagen ons geplaagd tegenover onvolledige en tegenstrijdige bronnen. Rigoureuze historische kritiek bood niettemin een oplossing. Liever dan zelf te dokteren aan een alles omvattende beroepsindeling,

(9) Wegens een misverstand, werd niet dezelfde leeftijdsindeling gebruikt.

gebruikten we de categorieën van de Telling van 1930 ⁽¹⁰⁾. We zijn er ons echter van bewust dat deze indeling rudimentair blijft.

TABEL 2. *Indeling volgens het beroep*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen
Landbouw			
patroons	22	38	60
arbeiders	30	30	60
TOTAAL	52	68	120 (6,8 %)
Nijverheid			
patroons	13	43	56
bedienden	2	44	46
arbeiders	242	246	488
TOTAAL	257	333	590 (33,4 %)
Handel-diensten			
patroons	160	131	291
bedienden	102	30	132
arbeiders	9	18	27
TOTAAL	271	179	450 (25,4 %)
Vrije beroepen	63	17	80 (4,5 %)
Overheid			
bedienden	188	196	384
arbeiders	25	—	25
TOTAAL	213	196	409 (23,1 %)
Niet-aktieven			
studenten	32	27	59
anderen	26	10	36
TOTAAL	58	37	95 (5,3 %)
Onvoldoende omschreven beroepen	1	19	20 (1,1 %)
ALGEMEEN TOTAAL	915	849	

(10) *Bevolking. Algemene Telling op 31 december 1930*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Brussel, 1936-1937. De *Economische en sociale telling van 27-2-1937* legde het aksent op de nijverheidsgroep en op de handeldrijvende groep, zodat we deze niet konden gebruiken.

Uit bovenstaande tabel blijkt dat de industriesektor het sterkst vertegenwoordigd was, gevolgd door de tertiaire sektor en de overheidsdiensten. Opvallend is het relatief kleine aandeel van de vrije beroepen. In elke beroepssektor werden nogmaals drie groepen onderscheiden : patroons, bedienden en arbeiders. Deze indeling werd overgenomen van de « Groene Fiche ». De verzameling van deze fiches, die officieel *Algemeene telling der te repatriëren personen* heet, werd samengesteld met het doel een statistiek van alle vermiste personen op te maken. De telling die in september 1944 door het Belgisch Kommissariaat van Repatriëring werd doorgevoerd, gaf erg betrouwbare informatie over alle vermisten. Zo werd het beroep vóór de deportatie vermeld. Dit verschaft ons inlichtingen over de economische funktie van de betrokkene en geeft tevens een aanduiding in verband met de sociale positie die hij bekleedde. Dergelijke gegevens dienen echter steeds met enige reserve benaderd. De categorie « patroon », zij het nu in de handels- of industriële sektor, herbergde b.v. zowel de fabriekseigenaar als de alleenwerkende ambachtsman, zowel de kleine café-uitbater als de groothandelaar. Tabel 3 vat deze sociale indeling samen :

TABEL 3

	Transport 8 mei	Transport 23 mei	Samen	%
Patroons	195	212	407	23 %
Bedienden	292	270	564	32 %
Arbeiders	306	294	600	34 %
Vrije beroepen	63	17	80	4 %
Niet-aktieven	58	37	95	5 %
Onvoldoende omschreven	1	19	20	
TOTAAL	915	849	1.764	100 %

Het grote aantal patroons valt te verklaren door de massale inbreng uit de sektor handel-diensten : winkeliers, haarkappers, enz. De meeste bedienden kwamen uit de sektor handel-diensten of waren in overheidsdienst. Politie-mannen, rijkswachters, militairen, leden van het onderwijskorps en ambtenaren horen in deze laatste categorie thuis. Arbeiders, vooral industriearbeiders, vormden in beide transporten de meerderheid. Het spreekt vanzelf dat dergelijke rudimentaire gegevens niet toelaten welomlijnde besluiten in verband met de weggevoerden te formuleren. We beschikken niettemin over geldige indicatoren omtrent de beroepsstructuur van de gedeporteerden van « onze » transporten. We waren van plan na te gaan of die beroepsgroepen al dan niet overeenstemden met de beroepsstructuur van de Belgische bevolking om op dergelijke wijze te onderzoeken of er eventuele groepen onder- of oververte-

genwoordigd waren. Dit bleek echter in geen geval door te voeren, daar gegevens over slechts twee transporten een te beperkte basis zijn om dergelijke vergelijking te maken.

Waar de leeftijds- en beroepsstructuur van beide transporten veruit analoog zijn, treft men een verschil in de verdeling volgens woonplaats aan. Tabel 4 brengt dit naar voor.

TABEL 4. *Indeling per woonplaats*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Prov. Antwerpen	99	100	199	11,2
Limburg	36	56	92	5,2
Oost-Vlaanderen	7	90	97	5,4
West-Vlaanderen	3	38	41	2,3
TOTAAL	145	284	429	24,3
Henegouwen	76	159	235	13,3
Luik	50	218	268	15,1
Luxemburg	8	38	46	2,6
Namen	20	96	116	6,5
TOTAAL	154	511	665	37,6
Brabant				
Leuven	351	18	369	20,9
Brussel	235	24	259	14,7
Nijvel	29	6	35	2,0
TOTAAL	614	48	662	37,6
Niet gekend	2	5	7	0,4
ALGEMEEN TOTAAL	915	849	1.764	100

Wat het transport van 8 mei betreft, eiste de provincie Brabant, met 614 van de weggevoerden, het leeuwendeel voor zich op. Het arrondissement Leuven, met 351 gedeporteerden (38 % van het transport) was in grote getale vertegenwoordigd. Uit de Waalse en Vlaamse provincies kwamen zowat hetzelfde aantal personen. Voor Vlaanderen was de provincie Antwerpen goed vertegenwoordigd, terwijl uit Oost- en West-Vlaanderen slechts 7 en 3 personen werden gedeporteerd. Voor Wallonië waren de provincies Luik en Henegouwen het sterkst aanwezig. Het transport van 23 mei toonde een geringe

aanwezigheid van Brabanders, terwijl Vlaanderen maar vooral Wallonië goed waren vertegenwoordigd. Bewoners van de provincies Luik en Henegouwen waren in dit transport uitermate sterk aanwezig. Het transport van 8 mei laat dus een duidelijk overwicht van de provincie Brabant zien, maar dat van 23 mei herstelt het evenwicht, wat tenslotte volgend beeld geeft :

Vlaanderen	429	24,3 %	} 45,2 %
Arr. Leuven	369	20,9 %	
Wallonië	665	37,6 %	} 39,6 %
Arr. Nijvel	35	2,0 %	
Arr. Brussel	259	14,7 %	

Het lichte overwicht van Vlaanderen (6 %) kwam vooral uit de massale inbreng van de weggevoerden uit het Leuvense voort. Niettemin blijkt uit deze cijfers dat beide transporten elke landsstreek aan bod laten komen. De verklaring voor de verschillende samenstelling van de transporten voor wat de plaats van herkomst betreft, schuilt in het feit dat het kamp te Breendonk het overgrote deel van de gevangenen voor het transport van 8 mei leverde. Zoals bevolen door de Sipo-SD, werd eerst dit kamp ontruimd, dat vooral gevangenen uit het Leuvense en het Brusselse herbergde.

DE AANHOUDINGEN

Gegevens betreffende de Duitse diensten, verantwoordelijk voor de aanhouding, staan in tabel 5 vermeld. We stellen dadelijk vast dat, op enkele uitzonderingen na, de Sipo-SD voor de meeste interneringen zorgde. Het waren dus effectief gevangenen van de Sipo-SD die naar Buchenwald werden gevoerd.

TABEL 5. Dienst die arresteerde

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Sipo-SD (Stapo)	887	754	1.641	93,5
GFP	5	33	38	2,1
Sonderkommission	1	7	8	0,4
Belgische politie of Rijkswacht	0	6	6	0,3
Sipo-SD (Kripo)	15	2	17	0,9
Devisenschutz- kommando	0	1	1	
Feldgendarmarie (FG)	4	46	50	2,8
Niet geweten	3	0	3	
TOTAAL	915	849	1.764	100

De *Geheime Feldpolizei* (GFP) en de *Feldgendarmarie* (FG), organismen ressorterend onder de militaire overheid, arresteerden respectievelijk 38 en 50 mensen. De GFP en de FG waren echter NIET bevoegd om gevangenen te deporteren. Dat ook deze gevangenen werden weggevoerd, valt te verklaren door het feit dat deze personen onmiddellijk na hun aanhouding aan de Sipo-SD uitgeleverd werden.

Het is misschien nuttig hier even de verschillende politiediensten in herinnering te brengen. De *Sicherheitspolizei* (Sipo) werd in 1936 door Himmler opgericht en maakte sedert 1939 onder Heydrich deel uit van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA). De Sipo omvatte de *Staatspolizei* (Stapo, beter bekend als Gestapo, *Geheime Staatspolizei*) en de *Kriminalpolizei* (Kripo, gerechtelijke politie). De *Sicherheitsdienst*, oorspronkelijk als inlichtingsdienst van de SS en de NSDAP in 1931 door Heydrich gesticht, werd in 1939 onder diens leiding bij het RSHA gevoegd. De Sipo-SD kreeg aanhoudingsbevoegdheden in bezet België vanaf 4 februari 1941. Enkel theoretisch bleef zij onderworpen aan de militaire overheid⁽¹¹⁾. Voordien lagen de politionele taken uitsluitend in handen van de diensten van het leger: *Feldgendarmen* en *Geheime Feldpolizei*. Naast deze beide diensten werd een *Hilfpolizei* (Hipo) opgericht, omdat het kader van FG en GFP van circa 1.000 man te klein geacht werd⁽¹²⁾. Voor deze laatste dienst werden « betrouwbare » Belgen gerekruteerd⁽¹³⁾.

Het motief van aanhouding wordt in volgende tabel gegeven. We weerhielden enkel de rechtstreekse aanleiding tot de aanhouding. Het spreekt vanzelf dat een verzetsman evengoed een werkweigeraar kon geweest zijn.

(11) Zie A. DE JONGHE, *De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944)*, Deel 1, *De Sipo in België in Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 3, Brussel, 1974.

(12) A. DE JONGHE, *op. cit.*, p. 21 e.v.

(13) J.L. CHARLES en Ph. DASNOY, *Les dossiers secrets de la police allemande en Belgique*, Deel 1, Brussel, 1972, p. 23. Volgens J. GOTOVITCH en J. GERARD-LIBOIS, *L'An 40*, Brussel, 1971, p. 143, waren er in mei 1941 zowat 1.271 Feldgendarmen.

TABEL 6. *Motief van aanhouding*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Verzet	731	650	1.381	78,2
Werkweigering	21	18	39	2,2
Gemeenrechtelijke misdaden	22	36	58	3,2
Deviezensmokkel	2	4	6	0,3
Wapenbezit	10	7	17	0,9
Politieke opinie	16	2	18	0,9
Desertie uit het Duitse leger	4	4	8	0,4
Gijzelaar	74	28	102	5,7
Inbreuk op jodenwetten	7	0	7	0,4
Per vergissing	6	0	6	0,3
Hulp aan verzet	0	9	9	0,5
Verdacht van anti-Duitse activiteiten	0	35	35	1,9
Wraak/twist	0	4	4	0,2
Niet geweten	22	52	74	4,1

Naast de gemeenrechtelijke misdaden, de desertie uit het Duitse leger en de aanhouding per vergissing (naamverwisseling b.v.), krijgen we o.i. een betrekkelijk volledige steekkaart van de acties tegen de bezetter. Voor beide transporten was het verzet veruit de belangrijkste reden van aanhouding (78,2 %). Van minder belang waren de gijzelaars, de werkweigeraars en de personen verdacht van anti-Duitse activiteiten. De term « verzet » omsluit uiteraard een heleboel ondernemingen, gaande van het overbrengen van berichten tot sabotagedaden. Een verdere indeling — hoe belangrijk ook — kunnen we bij gebrek aan gegevens helaas niet geven.

Het kan enige verwondering wekken dat ook gijzelaars en werkweigeraars naar een concentratiekamp werden gestuurd. Gijzelaars werden immers vooral in de citadel van Hoi opgesloten, terwijl werkweigeraars naar Duitse werkkampen met een ruw regime werden gezonden (de *Arbeitserziehungslager*, A.E.L.). De verklaring voor de deportatie van deze categorieën gevangenen ligt in het feit dat deze mensen na hun aanhouding in gevangnissen van de Sipo-SD terecht kwamen. Bij de ontruiming van de Belgische SS-gevangnissen in mei 1944 maakten ook zij van de transporten deel uit.

Het is klaar dat de werkweigering ook een belangrijke vorm van verzet tegen de bezetter was. Heel wat meer Belgen dan uit deze tabel blijkt, weigerden de verplichte tewerkstelling. Zoals gezegd, werden ze in hoofdzaak

naar A.E.L.-kampen gestuurd ⁽¹⁴⁾. Zo we het cijfer van dit motief van aanhouding bij het cijfer van de gearresteerden om « zuivere » verzetsdaden tellen, bekomen we een percentage van 80,4 en indien we tenslotte alle anti-nazi-activiteiten op een rijtje zetten (van verzet tot inbreuk op de jodenwetten) stellen we vast dat 85 % van onze gedeporteerden wegens verzets-activiteiten werden aangehouden. Heel anders was het gesteld met de gijzelaars. Gijzelaars waren mensen die gewoonlijk bij wijze van represaille of preventief werden aangehouden. In feite hadden ze in vele gevallen rechtstreeks met het verzet niets te maken. Intimidatie was meestal de drijfveer voor hun arrestatie. Met de terechtstelling van gijzelaars vanaf november 1942 werd dit ten top gedreven. Deportatie en executie van gijzelaars werden aanvankelijk aarzelend, doch op het einde van 1943 zonder scrupules door de bezetter toegepast. De doeltreffendheid van de gijzelaarsname werd vaak door de hoogste militaire overheid in twijfel getrokken. Het was immers noodzakelijk de gijzelaar uit een potentieel gevaarlijk milieu te nemen, zoniet was de arrestatie zinloos ⁽¹⁵⁾.

Tabel 7 en 8 geven respectievelijk plaats en datum van de aanhouding.

TABEL 7. *Plaats van aanhouding*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Prov. Antwerpen	102	94	196	11
Limburg	34	54	88	4
Oost-Vlaanderen	5	91	96	5
West-Vlaanderen	2	35	37	2
TOTAAL	143	274	417	23
Henegouwen	73	164	237	13
Luik	35	212	247	14
Luxemburg	4	42	46	2
Namen	20	93	113	6
TOTAAL	132	511	643	36
Brabant				
Brussel	245	29	261	15
Leuven	361	18	379	21
Nijvel	27	3	30	2
TOTAAL	633	50	683	38
Niet geweten	7	14	21	1
ALGEMEEN				
TOTAAL	915	849	1.764	100

(14) Volgens recente cijfers weigerden ongeveer 40.000 Belgen de verplichte arbeid in Duitsland (J. GOTOVITCH, *Statistieken over deportatie en verzet in Mededelingen...*, nr. 8, maart 1978, p. 53).

(15) Meer informatie over het fenomeen gijzelaar in P. SCHOLLIERS, *Het konvooi van 8 mei 1944 naar Buchenwald*, Brussel, V.U.B., 1975, p. 240-280.

Tafel 7 geeft hetzelfde globale beeld als tabel 4, waar de samenstelling van het transport volgens woonplaats staat vermeld : de meeste mensen werden bijgevolg in hun woonplaats aangehouden.

TABEL 8. *Datum van aanhouding*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Vóór 1943	21			
Jan. tot aug. 1943	74	8	115	6,5
Sept. 1943	12			
Okt. 1943	16	9	25	1,4
Nov. 1943	9	13	22	1,2
Dec. 1943	69	23	92	5,2
Jan. 1944	118	68	186	10,5
Feb. 1944	127	89	216	12,2
Maart 1944	239	231	470	26,6
April 1944	227	302	536	30,4
Mei 1944	0	94	94	5,3
Niet geweten	3	5	8	0,4
TOTAAL	915	849	1.764	100

Tabel 8 toont aan dat de maanden maart en april 1944 veruit de belangrijkste perioden van arrestatie waren (57 % van de aanhoudingen). Januari en februari zagen ook heel wat arrestatiegolven (23 %), terwijl de periode 1942-1944 voor 14,3 % instond. Alleen het transport van 23 mei zorgde voor arrestanten in de maand mei. Beide transporten waren dus hoofdzakelijk samengesteld uit personen die tussen januari en april 1944 aangehouden waren.

De interessantste informatie verkrijgen we door de gegevens van beide laatste tabellen met elkaar in relatie te brengen : we komen op dergelijke wijze namelijk de aanhoudingen in groep op het spoor. Deze waren meestal het gevolg van tot in de puntjes voorbereide razzia's.

De deportatietrein van 23 mei telde betrekkelijk weinig gevangenen die in groepsverband werden aangehouden. Enkele gemeenten waren toch slachtoffer van een razzia : Ronse 40 gearresteerden ; Poperinge 12 ; Aat 17 ; Ellezelles 29 en Esneux 26. Het transport van 8 mei was daarentegen voor een groot deel samengesteld uit gevangenen die in groepsverband, zij het daarom niet op dezelfde datum, werden aangehouden :

Antwerpen (stad)	25 gearresteerden
Feluy	17 gearresteerden
Luik (stad)	23 gearresteerden
Arr. Leuven	361 gearresteerden

Uiteraard valt het enorme hoge cijfer voor het arrondissement Leuven onmiddellijk op. 361 mensen (wat 39,4 % van het transport van 8 mei uitmaakt) werden in een korte tijdspanne aangehouden. Dit groot aantal beïnvloedt de statistische resultaten van beide transportonderzoeken in hoge mate. Deze massale aanhoudingen waren het gevolg van een verklikking. Een lid van het Belgisch Leger der Partizanen (B.L.P.) werd op 23 december 1943, tijdens een actie gericht tegen de Witte Brigade, opgepikt. Hij verraadde zijn medestrijders, een massa helpers en sympatizanten. Tussen januari en april 1944 werden er ongeveer 600 mannen en vrouwen aangehouden⁽¹⁶⁾. De arrestaties namen een dergelijke uitbreiding dat niet alleen het B.L.P. en de streek van Leuven geteisterd werden, maar ook andere verzetsorganisaties, streken van Limburg en het Brusselse⁽¹⁷⁾!

Tabel 9 geeft de plaats van opsluiting in België. De cijfers hebben betrekking op de plaats van waaruit de gevangene vertrok. Heel wat gevangenen werden immers in meerdere Belgische gevangenissen opgesloten.

TABEL 9. *Plaats van internering in België*

Transport van 8 mei			Transport van 23 mei		
Antwerpen	88	9,61 %	Antwerpen	126	14,0 %
Breendonk	597	65,24 %	Charleroi	173	20,4 %
Sint-Gillis	229	25,00 %	Gent	175	20,6 %
Onbekend	1		Hasselt	28	3,3 %
			Luik	256	30,1 %
			Namen	31	3,6 %
			Sint-Gillis	57	6,7 %
			Onbekend	3	

Het transport van 8 mei bestond uit gevangenen die in slechts drie gevangenissen zaten opgesloten. Dat van 23 mei daarentegen was het resultaat van de ontruiming van « kleinere » gevangenissen, waaronder Antwerpen, Charleroi, Gent en vooral Luik. De samenstelling van beide transporten was dus duidelijk een gevolg van de bevelen begin mei 1944 door de Sipo-SD gegeven : allereerst de ontruiming van Breendonk, dan de ontruiming van andere gevangenissen.

(16) L. VAN BRUSSEL, *Partizanen in Vlaanderen*, Leuven, 1971, p. 123, voetnoot.

(17) De Sipo-SD, o.l.v. Paulsen, was in de periode januari 1944 tot april 1944 buitengewoon actief in het Leuvense. Niet minder dan zeven groots opgezette razzia's werden op touw gezet. Tussen de kloppjachten door werden nog tal van aanhoudingen verricht. Een indicatie van de netelige situatie wordt weergegeven door volgende passus : « Neem nota van uw order om alles in het werk te stellen om verdere aanhoudingen in 065 (kodenaam voor Leuven) te voorkomen. Inmiddels heeft de zaak zulke uitbreiding genomen, dat er werkelijk niet veel te doen is » (NCWO-II, Papieren Van Brussel, 25 maart 1944; MF 54A). Een verdere beschrijving in : P. SCHOLLIERS, *op. cit.* Over enkele aanhoudingen en deportaties naar Buchenwald, zie *Vriendenkring van Buchenwald, Periodiek Inlichtingsblad*, nr. 37, maart 1977, p. 1-7.

HET VERZET

Tabel 10 geeft informatie over de aansluiting bij het verzet. We moeten er eerst en vooral op wijzen dat meerdere weggevoerden aangesloten waren bij verschillende verzetsorganisaties. We tekenden dan ook alle verzetsgroepen op waarbij een gedeporteerde was aangesloten, zodat we hier niet de absolute cijfers geven van het aantal personen dat bij het verzet was, maar wel de aansluitingen ⁽¹⁸⁾.

TABEL 10. Aansluiting bij het verzet

Verzets- organisatie	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Onafhankelijk- heidsfront	174	103	277	19,2
Belgisch Leger der Partizanen	210	73	283	19,6
Kom. Partij België	17	0	17	1,1
Witte Brigade	45	38	83	5,7
Nationaal Koningsge- zinde Beweging	70	31	101	7,0
Organisation Mili- taire Belge de Résistance	24	65	89	6,1
Belgisch Nationale Beweging	37	49	86	5,9
Geheim Leger	111	140	251	17,4
Service Renseigne- ment et Action	45	32	77	5,3
Groupe « G »	32	36	68	4,7
Diversen + indi- viduelen	22	83	105	7,3
TOTAAL	787	650	1.437	100

Wat het transport van 8 mei betreft, noteren we in totaal 787 aansluitingen. Het hoge aantal aangeslotenen bij het Onafhankelijkheidsfront (O.F.) en vooral bij het Belgisch Leger der Partizanen (B.L.P.) valt dadelijk op. Samen zorgden deze beide organisaties voor bijna de helft van de aansluitingen. De Nationaal Koningsgezinde Beweging (N.K.B.) en het Geheim Leger (G.L.) waren minder sterk vertegenwoordigd, terwijl de overige verzets-

(18) Het transport van 8 mei telde 151 mensen die niet bij het verzet waren (16 %), wat toelaat te zeggen dat 764 gedeporteerden (84 %) erkende verzetslui waren. Voor dat van 23 mei liggen deze cijfers als volgt : 199 niet aangeslotenen (23 %) of 650 (77 %) erkende verzetslui.

groeperingen elk voor circa 30 à 60 aansluitingen zorgden. De aanwezigheid van een dergelijk hoog aantal Gewapende Partizanen is onder meer te verklaren door de razzia's in het Leuvense.

Het transport van 23 mei telde 650 aansluitingen. De ruime vertegenwoordiging van leden van het Geheim Leger en het Onafhankelijkheidsfront valt op. De cijfers zijn echter veel minder uitgesproken dan die van het eerste transport. Voor beide transporten samen, zorgden het O.F. en het B.L.P. voor bijna 40 % van het totaal der aansluitingen. Wij moeten er echter op wijzen dat de verdeling in verzetsgroepen dateert van na de oorlog. Het is praktisch onmogelijk met honderd procent zekerheid vast te stellen wie juist bij welke groep aangesloten was. Zo bijvoorbeeld bestond er een sterke interactie tussen het O.F., het B.L.P. en de Belgische K.P.

Voor meer informatie betreffende het verzet verwijzen we naar gespecialiseerde studies ⁽¹⁹⁾.

DE OPSLUITING IN DUITSLAND

Tabel 11 geeft de verdeling in de kampen en werkkampen (Kommando's). Het valt onmiddellijk op dat slechts een minderheid, nog geen 20 % van de gevangenen, in Buchenwald bleef. Tot nu toe werd Buchenwald steeds als het belangrijkste element voorgesteld, terwijl de Kommando's slechts bijzaak leken. De cijfers van tabel 11 herleiden deze stelling tot haar ware proporties : de Kommando's waren kwantitatief veel belangrijker dan het moederkamp. Buchenwald zelf funktioneerde enkel als schakel bij de arbeidsverdeling.

TABEL 11. *Verdeling in de werkkampen*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Buchenwald	187	126	313	17,7
Dora	91	66	157	8,9
Harzungen	87	529	616	34,9
Ellrich	324	87	411	23,4
Hadmersleben	64	0	64	3,6
Halberstadt	61	0	61	3,4
Overige kampen of werkkampen	100	40	140	7,9
Onbekend	1	1	2	
TOTAAL	915	849	1.764	100

(19) Zie o.m. : H. BERNARD, *La résistance*, Brussel, 1968. *Het Gulden Boek van de Belgische Weerstand*, Brussel, 1948. K. TANHAM, *Contribution à l'histoire de la résistance belge, 1940-1944*, Brussel, 1971. L. Van Brussel geeft in zijn hoger geciteerd werk data en akties van het Leuvense partizanenkorp op.

Het is hier niet de plaats om uit te weiden over de historiek van het kamp van Buchenwald⁽²⁰⁾. Het volstaat te zeggen dat reeds vanaf 1939 Buchenwald één van de meest uitgebreide kampen van Duitsland was, met tal van werkkampen die verspreid lagen over geheel Duitsland (in totaal zouden er 250.000 gevangenen in het kamp opgesloten zijn geweest). Bij de aankomst van de deportatietreinen uit België in Buchenwald, werden de gevangenen naar het « Kleine Kamp » gestuurd. Dit was een kamp in het kamp, waar de gevangenen een tweetal weken verbleven, gedurende dewelke ze werden ingeënt, geschoren en « ontsmet ». Na die periode vertrokken de meeste gevangenen — in ons geval meer dan 80 % — « op Kommando »⁽²¹⁾. Zij die op 8 mei 1944 in Buchenwald aankwamen, vertrokken op 23 mei voor het grootste deel naar het Kommando Dora. Van daaruit kwamen 324 gevangenen terecht in het Kommando Ellrich. De gevangenen die met het tweede transport aankwamen, vertrokken op 8 juni naar Dora, waarvan de meesten (529) naar het Kommando Harzungen werden gestuurd. Het hoeft geen verwondering te wekken dat de gevangenen van beide transporten Dora, Ellrich en Harzungen van werkkrachten voorzagen. Deze drie Kommando's herbergden de grote ondergrondse hallen van het *Mittelwerk*, waar de V1 en V2 werden gebouwd. Op het ogenblik dat de deportatietreinen uit België aankwamen, begon de produktie op volle toeren te draaien. De werkkrachten werden dadelijk voor het grootste deel naar dit belangrijke complex doorgezonden.

Onze gevangenen maakten in een reeds erg chaotische periode met het kamp kennis, toen orde en regelmaat meer en meer op de helling kwamen te staan. De wintermaanden van 1945 zagen de totale ondergang van het KZ-systeem. We moeten hier dan ook onderstrepen dat de algemene toestand van de kampen verslechterde met de opmars van de geallieerden. Zo de administratie tot einde maart 1945 perfect bleef functioneren, lieten de werk-, leef- en woonwijze van de gevangenen steeds meer te wensen over. De doorbraak bij El Alamein in november 1942 en de Duitse nederlaag bij Stalingrad in februari 1943 hadden nog geen rechtstreekse invloed in de kampen. Maar de massale bombardementen op Duits grondgebied vanaf december 1943, de landing in Normandië en Zuid-Frankrijk resp. in juni en augustus 1944 en zeker de snelle doorbraak van het Rode Leger in Oost-Europa (juli 1944 : Polen bereikt, oktober : Hongarije) zorgden voor paniek in de Duitse rangen. De Russische opmars startte daarenboven de evacuatie van kampen in het Oosten. Heel wat evacuatietransporten kwamen vanaf september 1944 in Dachau, Buchenwald, e.a. terecht. De (betrekkelijke) orde en regelmaat

(20) Over de historiek van het kamp : E. KOGON, *De SS Staat. Het systeem der Duitse concentratiekampen*, Parijs-Amsterdam, 1968. O. WORMSER-MIGOT, *Le système concentrationnaire nazi, 1933-1945*, Parijs, 1967.

(21) Men beschouwde dat het « op kommando gaan » minder overlevingskansen bood dan het verblijf in het moederkamp zelf. Vandaar dat de klandestiene organisatie, opgericht door de politieke gevangenen in Buchenwald, poogde « waardevolle » gevangenen in Buchenwald zelf te houden.

verdwenen dan ook om geleidelijk plaats te maken voor chaos⁽²²⁾. In deze kontekst leek het ons uiterst zinvol na te gaan waarom sommige gevangenen in Buchenwald bleven en waarom anderen naar werkkampen werden gestuurd. Deze probleemstelling deed reeds heel wat inkt vloeien. Verschillende auteurs kenden aan het toeval een grote rol toe. Zo bijvoorbeeld zouden de eerste 200 in Buchenwald aangekomenen niet naar een Kommando moeten. Een andere stelling houdt met het toeval, terecht, geen rekening en beweert dat de concentratiekampadministratie enkel oog had voor het motief van arrestatie. De zwaarste « misdadigers » tegen het regime — dus de politieke gevangenen — zouden naar de hardste kampen en Kommando's worden verwezen, terwijl de minder zware « misdadigers » naar minder harde kampen of Kommando's moesten vertrekken.

We verrichtten in verband hiermee een onderzoek betreffende de gevangenen van onze transporten. Mogelijke criteria voor de verdeling in kampen en Kommando's zijn volgens ons : het motief van aanhouding ; de leeftijd (= fysieke konditie) ; het beroep ; aansluiting bij een verzetsorganisatie. De laatste maatstaf werd weerhouden met het oog op de mogelijke tussenkomst van de interne klandestiene verzetsorganisatie. Wat het motief van aanhouding betreft, wezen we er reeds op dat alle gevangenen uit België als politieke gevangenen in Buchenwald werden opgesloten, wat ook de ware reden van arrestatie mocht geweest zijn. Maar de mogelijkheid kan niet uitgesloten worden dat de administratie van het kamp het werkelijk motief kende. We verrichtten dus een onderzoek naar de samenhang tussen het motief van aanhouding en het kamp/Kommando van opsluiting en stelden vast dat het motief geen criterium vormde, daar een massa gijzelaars naar Ellrich en andere « harde » kampen werd gestuurd en er een massa verzetslui in Buchenwald of in « gemakkelijke » kampen bleef. Met het motief van aanhouding werd dus geen rekening gehouden.

We onderzochten vervolgens de samenhang tussen de leeftijd en het kamp/Kommando van opsluiting en stelden vast dat de oudste weggevoerden in Buchenwald bleven. Tot de leeftijd van ongeveer 55 jaar werden sommige gevangenen naar het complex Dora gezonden. De overgrote meerderheid van de gevangenen die naar Dora-Ellrich-Harzungen ging, was jonger dan 45 jaar. Ongetwijfeld speelde de leeftijd en de daaraan verbonden fysieke gesteldheid van de gevangenen een belangrijke rol bij de beslissing of iemand al dan niet naar een werkkamp moest.

Volgens W. Barthel⁽²³⁾ zou de verantwoordelijke dienst in het *Mittelwerk*, de organisatie die instond voor de leiding van het complex Dora waar de gevangenen werden tewerkgesteld, telkens wanneer er werkkrachten nodig

(22) Hierover volgend getuigenis van L. Van Eeckhout : « Als ik daar nu met een Poolse vriend over praat, die daar (Dachau) voordien ook gezeten heeft, dan praten wij over twee verschillende kampen » (*Knack-magazine*, 13-9-1978, p. 57).

(23) W. BARTHEL, *Gutachten über Rolle und Bedeutung des KZ Dora-Mittelbau und die Funktion der SS bei der A4-produktion*, Frankfurt-am-Main, 1970, p. 21.

waren, aanwijzingen in verband met de keuze aan de leiding van het kamp gegeven hebben. Deze aanwijzingen zouden vooral in verband gestaan hebben met de beroepsbekwaamheden. Om dit na te gaan, onderzochten we de relatie tussen het beroep (opgegeven aan de Duitsers) en het verblijf in het kamp of Kommando. Het is gebleken dat praktisch geen rekening werd gehouden met het beroep. O.i. was dit criterium in de lente 1944 ontoepasselijk geworden, gezien de naar wanorde overhellende toestand in de kampen.

Een veel gehoorde stelling houdt tenslotte in dat de klandestiene organisatie in Buchenwald verantwoordelijk was voor de transporten naar de Kommando's. Deze organisatie zou getracht hebben belangrijke mensen te redden. Dit betekende ondermeer zo veel mogelijk personen met kommunistische sympathieën in Buchenwald houden. Met deze stelling begeven we ons op glad ijs en voorzichtigheid is geboden. Om dit na te gaan, leek ons het onderzoek naar de samenhang tussen verzetsorganisatie en het kamp/Kommando van verblijf passend. Dit onderzoek levert interessant materiaal op. Indien we rekening houden met de cijfers voor het O.F. en het B.L.P. voor het transport van 8 mei, stellen we vast dat deze verzetsgroepen het sterkst in Buchenwald waren vertegenwoordigd (samen 55 %). Beschouwen we daarentegen de cijfers voor personen die niet bij het verzet waren aangesloten, bemerken we dat deze mensen in hoofdzaak naar Ellrich werden gestuurd. Houden we tenslotte rekening met het aantal leden van de N.K.B. en het G.L., komen we tot de vaststelling dat er verhoudingsgewijze meer personen naar Kommando's gingen dan er in Buchenwald bleven. We zijn derhalve geneigd enige rol in de keuze aan de organisatie in het kamp toe te schrijven: leden van het O.F. en het B.L.P., linkse groepen, bleven overwegend in Buchenwald. Maar zo we b.v. de cijfers voor het Kommando Ellrich nader beschouwen, dan bemerken we dat voor beide transporten het O.F. en het B.L.P. heel sterk vertegenwoordigd waren. Deze cijfers relativiseren enigszins bovenstaand besluit. Ze laten niet toe een duidelijk antwoord te geven op de vraag of de organisatie al dan niet haar sympatizanten gered heeft⁽²⁴⁾. We kunnen besluiten dat de verdeling in kampen en Kommando's als volgt gebeurde⁽²⁵⁾: faze a) een bepaald Kommando had gebrek aan werkrachten; faze b) een keuze werd in Buchenwald gemaakt onder de gevangenen die het meest bekwaam leken; faze c) ontsnapt aan deze keuze: gespecialiseerde arbeiders, dokters, mensen gesteund door de klandestiene organisatie.

Tabel 12 verstrekt gegevens over de sterfgevallen per plaats van overlijden. Allereerst valt het hoog sterfecijsfer op: voor het transport van 8 mei 442 sterfgevallen (48,3 %) en voor het transport van 23 mei 551 (64,9 %).

(24) Volledigheidshalve moeten we opmerken dat de klandestiene organisatie in Buchenwald niet uitsluitend kommunisten of sympatizanten in het moederkamp probeerde te houden, maar ook tal van andere personen.

(25) Over de transporten getuigde A. Simonart, één van onze gedeporteerden: *Ne paraient pas en transport les malades, les invalides, les médecins et les infirmiers ou ceux qui étaient retenus au camp pour d'autres raisons, faveurs, etc.* (MVG, Ref. X).

Er is een niet onbelangrijk verschil tussen beide cijfers. O.i. is het lagere sterftecijfer van het eerste transport te verklaren doordat Breendonk voor 65 % verantwoordelijk was voor de samenstelling ervan. We menen namelijk dat de levensomstandigheden in Breendonk van die aard waren, dat er een eerste selectie doorgevoerd werd : slechts de meest geharden overleefden het. Deze mensen, in tegenstelling tot hun kollega's uit andere gevangenissen, waren dus een koncentrationair regime gewoon, wat de aanpassing — en de overleving — in Buchenwald gemakkelijker maakte.

TABEL 12. Aantal sterfgevallen per overlijdensplaats

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei	Samen	%
Buchenwald	50	48	98	9,9
Dora	43	55	98	9,9
Harzungen	9	97	106	10,7
Ellrich	166	110	276	27,8
Halberstadt	3	0	3	0,3
Hadmersleben	2	0	2	0,2
Gross Rosen	3	5	8	0,8
Verschillende Kommando's	17	5	22	2,2
Nordhausen	44	51	95	9,6
Sachsenhausen	8	42	50	5,0
Bergen Belsen	42	131	217	21,8
Tijdens evacuatie	44			
Buiten Duitsland	10	4	14	1,4
Onbekend	1	3	4	0,4
TOTAAL	422	551	993	100

Wat het transport van 8 mei betreft, torent het dodenaantal van het Kommando Ellrich hoog boven de andere cijfers uit. Voor dat van 23 mei tekent het sterftecijfer van Harzungen, Ellrich en dat van de evacuatieperiode (Bergen Belsen en 'tijdens evacuatie') zich af.

Herhaalde malen dook in de tekst het begrip « harde kampen » of « Kommando's » op. De vergelijking tussen de relatieve sterfte van elk kamp laat toe vast te stellen welke kampen of Kommando's nu eigenlijk « hard » waren. We weerhielden enkel de voor onze transporten belangrijke kampen en Kommando's.

TABEL 13. *Procentuele sterfte per kamp/Kommando*

	Transport van 8 mei	Transport van 23 mei
Buchenwald	26,7 %	33,1 %
Dora (*)	43,5 %	45,4 %
Hadmersleben	3,1 %	—
Halberstadt	4,9 %	—

(*) Om praktische redenen werden de cijfers voor Dora, Ellrich, Harzungen en Nordhausen samengesteld.

Onmiddellijk blijkt dat het sterftcijfer voor Buchenwald lager ligt dan dat van het complex Dora. De sterftcijfers voor Halberstadt en Hadmersleben waren ongewoon laag. Uit dergelijke cijfers kan men het best de « hardheid » van het kamp aflezen. Het gaat natuurlijk niet op te zeggen dat de levensvoorwaarden in Buchenwald gunstig waren : respectievelijk een kwart en een derde van de daar opgesloten zijn overleden (cijfers voor onze transporten). Maar in verhouding tot Dora, lijken de levensomstandigheden minder slecht.

Tabel 14 toont aan dat wat de sterfte betreft, vier duidelijke perioden te onderscheiden zijn : van mei tot september 1944, de kennismaking met het kamp ; van oktober tot december, de periode van harde arbeid en de periode na de aanpassing ; van januari tot maart 1945, de koude winter en de eerste evacuatie ; van maart tot mei, de periode van de evacuatie.

Reeds in de eerste periode (mei-september 1944) waren er in Buchenwald veel sterfgevallen. We weten dat de oudste leeftijdsgroep in het hoofdkamp zelf verbleef. We mogen aannemen dat de eerste slachtoffers oudere mensen waren, die niet tegen het concentrationaire regime opgewassen waren. In een tweede periode (de wintermaanden van 1944) schijnen de gevangenen zich aangepast te hebben, doch de strenge winter van het voorjaar 1945 eiste weer slachtoffers.

Voor Dora en Harzungen kunnen analoge besluiten geformuleerd worden, hoewel de cijfers niet zo uitgesproken zijn. Merkwaardig is, dat er tot en met september slechts één slachtoffer in Ellrich gevallen was ! Nochtans waren er op dat ogenblik reeds veel gevangenen van beide transporten in het Kommando opgesloten. Pas vanaf oktober 1944 telde men de eerste sterfgevallen in het Kommando. De cijfers voor de maanden januari, februari en maart vormen een piek. Ellrich kende toen inderdaad een catastrofale periode : een harde winter, vermindering van voedselrantsoen, onverminderde werkprestaties, afwezigheid van drinkwater, enz. ⁽²⁶⁾.

(26) De rampzalige levensvoorwaarden bezorgden de verantwoordelijken van Ellrich op het einde van de maand maart 1945 een probleem, in die zin dat de lijken zich bleven opstapelen en ze niet vlug genoeg konden begraven worden. Een oplossing werd gevonden door ze te verbranden.

TABEL 14. Aantal sterfgevallen per periode en per overlijdensplaats

	Transport van 8 mei				Transport van 23 mei			
	mei tot sept. 44	okt. tot dec. 44	jan. tot maart 45	april tot mei 45	mei tot sept. 44	okt. tot dec. 44	jan. tot maart 45	april tot mei 45
Buchenwald	22	3	17	8	15	1	25	7
Dora	12	17	13	1	16	11	24	4
Harzungen	4	2	3	0	8	14	26	13
Ellrich	1	67	92	6	0	22	73	15
Nordhausen	0	0	21	23	0	0	35	16
Bergen Belsen	0	0	7	35	0	0	53	78
Sachsenhausen	0	0	1	6	0	0	1	41
TOTAAL	39	89	154	79	39	48	237	174
<i>Beide transporten samen</i>								
	mei tot sept. 44	okt. tot dec. 44	jan. tot maart 45	april tot mei 45				
Buchenwald	37	4	42	15				
Dora	28	28	37	5				
Harzungen	12	16	29	13				
Ellrich	1	89	165	21				
Nordhausen	0	0	56	39				
Bergen Belsen	0	0	60	113				
Sachsenhausen	0	0	2	47				
TOTAAL	78	137	391	253 = 859				

Geen enkele gevangene vertrok naar Nordhausen « op Kommando ». Het was pas tijdens de evacuatie dat gevangenen in dit Kommando terecht kwamen. Vanaf maart 1945 werd Nordhausen — en meer bepaald de Bölcke-kazerne — gebruikt om alle zieken en invaliden uit de omliggende Kommando's samen te brengen. Zonder enige medische hulp, zonder de minste hygiëne en zonder voedsel achtergelaten, had het verblijf in Nordhausen zeker de dood als gevolg ⁽²⁷⁾.

Vanaf einde maart 1945 grepen er evacuatie plaats. Een enorm groot aantal gevangenen werd naar Bergen Belsen en Sachsenhausen gestuurd. De cijfers van tabel 12 tonen meteen aan welke tol de evacuatietransporten en het verblijf in de evacuatiekampen geëist hebben. In totaal stierven nog 253 gevangenen van beide transporten in de weken vóór de Duitse kapitulatie. De evacuatieperiode van de concentratiekampen verdient niet enkel aandacht om het hoge sterftecijfer, maar ook wegens het chaotisch en onverantwoordelijke karakter dat ze kenmerkte.

Vanaf maart 1945 heerste er een ware paniekstemming in alle Duitse rangen. Zoals hoger gemeld, rukten de geallieerde legers steeds vlugger naar Berlijn op en alle hoop op een ommekeer van de situatie werd vanaf het winteroffensief van 1944-45 de kop ingedrukt. In deze chaotische einde-oorlogsperiode hadden de Duitsers de verantwoordelijkheid over tienduizenden die in de concentratiekampen opgesloten zaten. De paniekstemming was vooral daar voelbaar. De gevangenen waren op de hoogte van de algemene oorlogssituatie en hun verborgen hoop uitte zich af en toe in openlijk verzet. In dit stadium waren de verantwoordelijken van de kampen radeloos... Ze wisten volstrekt niet wat te doen met deze thans kwasi onnuttige, maar gevaarlijke en bezwarende mensenmassa. Sommige kampkommandanten waren ervan overtuigd dat het Derde Rijk vernietigd was en hadden oog voor de toekomst : ze wilden zich revaloriseren door het kamp volledig intact te houden en aan de geallieerden over te dragen. Zij zouden « safe » zijn en hoopten te kunnen rekenen op een reddend woordje vanwege hun oud-gevangenen ⁽²⁸⁾. Andere kampkommandanten wilden met het Derde Rijk tenonder gaan en voelden er veel voor om de gehele kampbevolking uit te roeien ! Er drong zich tenslotte een derde mogelijkheid op : het transport van deze potentiële arbeidersmassa naar voorlopig veiliger gebieden, m.a.w. de evacuatie. Maar de hoogste Duitse leiding aarzelde om een beslissing te nemen. Slechts op het allerlaatste ogenblik besloot men de kampen te ontruimen (het KZ Buchenwald werd b.v. op 11 april bevrijd, het eerste evacuatietransport vertrok op 4 april, het laatste in de morgen van 11 april !).

(27) Nordhausen werd op 4 april 1945 fel door de geallieerden gebombardeerd, met de bedoeling een daar gevestigd radiostation te treffen. Zowat 1.000 van de circa 5.000 gevangenen kwamen om tengevolge van deze actie. (D. ROCHETTE en J.M. VAN HAMME, *Les Belges à Buchenwald et dans ses Kommandos extérieurs*, Brussel, 1976, p. 145-146).

(28) Sommige kampverantwoordelijken, o.a. H. Wimmer, adjunkt van de kampkommandant van het Kommando Hadmersleben, hebben contact opgenomen met de gevangenen. Wimmer zou ervoor zorgen dat het kamp intact zou blijven, op voorwaarde dat de gevangenen zich in erg gunstige zin over hem zouden uitspreken.

Verschillende evacuatietransporten vertrokken uit Buchenwald, Dora en de Kommando's. Deze transporten kregen meestal een welbepaald einddoel mee, maar naarmate de geallieerden steeds meer Duits grondgebied bezetten, werden de evacuatietransporten naar andere richtingen geleid. Op bepaalde ogenblikken waren vele van deze transporten volledig geïsoleerd en doolden zij rond met de hoop zo lang mogelijk uit geallieerde handen te blijven. Ze stuitten tenslotte toch op verbijsterde geallieerde soldaten. Andere transporten werden ten einde raad naar reeds overbevolkte kampen geleid. Begin 1945 schenen alle evacuatiemarsen slechts één enkele richting uit te gaan : Bergen Belsen. Dit kamp, aanvankelijk bedoeld voor circa 15.000 gevangenen, kreeg al vlug een infernaal uitzicht. Het gebrek aan voedsel en drinkbaar water, de besmettelijke ziekten, de hopen lijken, het kannibalisme en de hopeloze overbevolking noopten de Duitsers op Britse hulp beroep te doen. Het kamp, met op dat ogenblik 60.000 gevangenen, werd op 15 april 1945 bevrijd. Na die datum stierven nog meer dan 13.000 gevangenen !

De evacuaties kunnen derhalve als een « waardig » einde van het fenomeen concentratiekamp in nazi-Duitsland beschouwd worden : de gevangenen werden op een nog onmenselijker manier behandeld dan in de kampen zelf. Tabel 15 geeft een overzicht van de verschillende evacuatiERICHTINGEN, waarbij gevangenen van de transporten van 8 en 23 mei betrokken waren.

EINDBESCHOUWINGEN

Dit onderzoek van twee transporten die kort na elkaar uit België vertrokken, had niet de bedoeling komaf te maken met heel wat problemen i.v.m. de Belgische bevolking van de concentratiekampen. Het wilde slechts een bouwsteen zijn voor een grondige statistische kennis van alle Belgische gevangenen, een thans nog grotendeels braakliggend terrein in de historiografie van de tweede wereldoorlog. Studies op dat vlak zijn dan ook vatbaar voor kritiek. Niettemin geeft het onderzoek belangwekkende en representatieve resultaten, vooral wegens de grootte van de steekproef (32,3 % van de Belgische gevangenen in Buchenwald werden hier onderzocht). We moeten de representativiteit ervan echter onmiddellijk relativeren daar deze studie aangetoond heeft dat elk transport een specifieke samenstelling had, die vaak beantwoordde aan bepaalde acties vanwege de bezetter ⁽²⁹⁾.

Wanneer de Belgische gevangenen overvol raakten, greep de SS de gelegenheid aan om werkkrachten in hun kampen te storten en om zich meteen van lastige gevangenen te ontdoen. We achten het hier nogmaals nuttig de specifieke samenstelling van de eerste twee grote transporten, gevolg van de

(29) Dit kwam ook duidelijk tot uiting in de samenstelling van het transport van 22-9-1941 naar Neuengamme. De weggevoerden, bijna allen kommunisten, hadden openlijk hun sympathie voor de aangevallene Sovjetunie betuigd.

TABEL 15. Evacuatietransporten en aantal geëvacueerden

	8 mei	23 mei
Buchenwald naar		
Dachau	2	17
Tsjechoslovakije	0	3
Ravensbrück	6	0
Flossenburg	7	4
Bergen Belsen	2	0
Sachsenhausen	3	1
Dora naar		
Ravensbrück	15	17
Sachsenhausen	0	1
Nordhausen	0	7
Bergen Belsen	25	20
Harzungen naar		
Nordhausen	0	85
Bergen Belsen	34	139
richting Elbe	2	25
Ellich	0	139
Ellich naar		
Ravensbrück	2	0
Bergen Belsen	74	34
Sachsenhausen	26	66
Nordhausen	55	27
TOTAAL	253 (*)	575 (**)

(*) Nettocijfers van de effectief geëvacueerde gevangenen.

(**) Cijfers met dubbelstellingen, b.v. gevangenen werden van Harzungen naar Ellich gestuurd, vandaar naar Bergen Belsen.

overbevolking van onze gevangenissen en van de deportatie op grote schaal, te belichten. De samenstelling van de deportatietreinen van 8 en 23 mei 1944 valt te verklaren door de bevelen door het RSHA te Berlijn gegeven in verband met de ontruiming van de gevangenissen. Als eerste gevangenis werd Breendonk ontruimd en de zowat 630 gevangenen van dit kamp drukten dan ook in hoge mate hun stempel op de samenstelling van het transport van 8 en 23 mei. Het overgrote deel van de weggevoerden van het transport van 8 mei was afkomstig uit de provincie Brabant, terwijl de provincies Oost- en West-Vlaanderen, Namen en Luxemburg uiterst gering waren vertegenwoordigd. We wezen erop dat dit te verklaren is door het feit dat de meerderheid van de gevangenen in Breendonk en Sint-Gillis opgesloten was. Wat Sint-Gillis betreft, lijkt het normaal dat de meeste daar opgesloten Brabanders waren, terwijl we onderstreepten dat heel wat mensen uit het Leuvense in Breendonk zaten opgesloten. We moeten er verder op wijzen dat veel gedeporteerden (circa 50 %) aangesloten waren bij het Onafhankelijkheidsfront en bij het Belgisch Leger der Partizanen, wat eveneens te verklaren is doordat de weggevoerden hoofdzakelijk in Breendonk opgesloten waren. Daar zaten immers vooral slachtoffers van razzia's, die tegen deze beide verzetsgroepen waren gericht. Uiteraard duiden deze hoge cijfers er ook op dat de Partizanen en het O.F. een grote aanhang in België kenden. Qua beroepssamenstelling waren de meeste gedeporteerden als arbeiders in de nijverheidssector, als bedienden in dienst van de overheid en als kleine middenstanders werkzaam. Meer dan 80 % van de gevangenen werd naar een Kommando gestuurd, vooral naar het complex Dora (Dora, Harzungen en Ellrich). De gevangenen van het eerste transport werden daarheen gestuurd omdat er werkkrachten nodig waren. De nood aan werkkrachten vormde volgens ons de bepalende faktor bij de verdeling van de gevangenen in de verschillende kampen en Kommando's.

Tenslotte moeten we even stil staan bij een enkel aspect, namelijk de fysieke konditie waarin de overlevenden in België zijn teruggekomen. We weten slechts weinig over de medische en psychische toestand van de gerepatrieerden: slechts één dokument, de SHAEF-kaart⁽³⁰⁾, licht ons in beperkte mate hierover in. We hebben kunnen vaststellen dat deze mensen de kampen in een ellendige toestand verlieten: ondervoeding, wonden, ziekte en apatie hebben lang na hun thuiskomst sporen nagelaten. Enkel stierven een paar dagen na hun terugkeer in België.

Het transport dat op 23 mei 1944 naar Buchenwald vertrok, was eveneens voor het grootste deel samengesteld uit arbeiders uit de industriële sector, uit middenstanders en uit ambtenaren in overheidsdienst. Wat de woonplaats betreft, zagen we dat 60 % in Wallonië, 33 % in Vlaanderen en bijna 6 % in Brabant woonde. We stelden vast dat we met de cijfers van beide trans-

(30) Deze fiche werd ingevuld bij de repatriëring van de weggevoerde. Ze werd ook *D.P. Registration Card* genoemd en werd opgesteld door een dienst van het UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*).

porten een volledige doorsnede van België verkrijgen. Alle grote verzetsorganisaties waren in dit transport vertegenwoordigd, hoewel er geen uitschieters waren, zoals wel het geval was voor het eerste: er waren immers weinig gevangenen die slachtoffers waren van massale razzia's. In verband met het verblijf in Duitsland kunnen we noteren dat 81 % van het transport naar Dora is gegaan om er te werken in de ondergrondse fabrieken. Tenslotte speelden de uitputtende evacuatieën een grote rol in het hoge sterftecijfer van het transport van 23 mei. Slechts 35 % van de Belgische gedeporteerden werden gerepatriëerd.

Deze cijfers zijn gebaseerd op de gegevens van de Belgische Federatie van Gedeporteerden (FBG) en de Belgische Federatie van Gedeporteerden in Duitsland (FBGD). De FBG heeft gegevens verzameld van de gedeporteerden die zijn teruggekeerd naar België, en de FBGD heeft gegevens verzameld van de gedeporteerden die zijn overleden in Duitsland. De cijfers zijn gebaseerd op de gegevens van de FBG en de FBGD, en zijn gebaseerd op de gegevens van de Belgische Federatie van Gedeporteerden (FBG) en de Belgische Federatie van Gedeporteerden in Duitsland (FBGD).

Tenslotte moeten we even stil staan bij een enkel aspect, namelijk de fysieke konditie waarin de overlevenden in België zijn teruggekeerd. We weten slechts weinig over de medische en psychische toestand van de gedeporteerden: slechts één document, de SHAEL-kaart (30), licht ons in beperkte mate hierover in. We hebben kunnen vaststellen dat deze mensen de kampen in een ellendige toestand vertrokken: ondervoeding, wonden, ziekte en spijet hebben langdurig hun thuisland aangetast. Enkel een klein aantal dagen na hun terugkeer in België.

Hierin is op te merken dat op 23 mei 1944 naar Buchenwald werden overgebracht voor het grootste deel aangetast uit arbeiders uit de industrie, uit middenstanders en uit ambtenaren in overheidsdienst. Wat de werkdagen betreft, zagen we dat 60 % in Wallonië, 22 % in Vlaanderen en bijna 20 % in Brussel woonde. We stellen vast dat we niet de cijfers van beide trans-

(30) Deze fiche werd ingevuld bij de terugkeer van de gedeporteerden naar België. De fiche is gebaseerd op de gegevens van de Belgische Federatie van Gedeporteerden (FBG) en de Belgische Federatie van Gedeporteerden in Duitsland (FBGD).

BIJLAGEN

BIJLAGE 1. *Deportatie uit België in 1944*

Bestemming	Vertrekdatum	Aantal gevangenen
Vught	14-1	119
Vught	9-2	56
Vught	29-2	73
Vught	4-3	244
Vught	8-4	38
Vught	13-4	80
Vught	16-4	188
Buchenwald	6-5	967
Buchenwald	20-5	890
Buchenwald	19-6	544
Ravensbrück	18-6	193 vrouwen
Ravensbrück	8-8	170 vrouwen
Buchenwald	10-8	827
Vught	30-8	131
Neuengamme	30-8	circa 1.703
Ravensbrück	30-8	circa 250 vrouwen
Ravensbrück	1-9 (?)	circa 130 vrouwen
Sachsenhausen	4-9	8 à 900

Bron : W. VAN ROMPAEY, *Bijdrage tot de geschiedenis van de deportatie : het konvooi van 23 mei 1944 naar Buchenwald*, Brussel, V.U.B., 1975, p. 12-13.

BIJLAGE 2. Opsluitingen van Belgische gedeporteerden in Duitse kampen

1. KZ Auschwitz	30.581 Belgen waarvan 26.755 overleden	
2. KZ Buchenwald	5.745 » »	526 »
3. KZ Neuengamme	2.137 » »	577 »
4. KZ Dachau	2.131 » »	375 »
5. KZ Ravensbrück	circa 2.000 » »	389 »
6. KZ Mauthausen	1.931 » »	782 »
7. KZ Sachsenhausen	1.792 » »	? »
8. KZ Vught	1.526 » »	? »
9. KZ Flossenbürg	1.137 » »	372 »
10. KZ Natzweiler	648 » »	100 »
TOTAAL	49.628	29.876 (60,2 %)

Bron : Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin. D.D.O., *Farde des statistiques de déportés de Belgique dans les camps et prisons d'après les documents en possession du service en date du 31-12-1956*, bijgewerkt tot 1978. J. Gotovitch vermeldt dat er 41.222 ERKENDE weggevoerd waren (*Statistieken over deportatie en verzet in Mededelingen van het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 8, maart 1978, p. 53). Bovenstaande cijfers tonen aan dat heel wat mensen GEEN officiële erkenning van politieke gevangene aanvroegen of verkregen. Het juiste cijfer van het totaal aantal gedeporteerden uit België kan derhalve veel hoger liggen dan 49.628.

BIJLAGE 3. Beroepsindeling van het transport van 8 mei 1944

1. Landbouw			
Werkt voor eigen rekening		22 (2,4 %)	
Landbouwarbeider		30 (3,2 %)	
2. Nijverheid	Patroons	Bedienden	Arbeiders
Mijnbouw		2	43
Metaal	1	1	51
Glasbewerking			5
Chemische industrie			2
Voeding	2		11
Textiel			8
Bouw	1		24
Houtindustrie			6
Papier			1
Vervoerbedrijf			40
Niet gedefinieerd	9		51
TOTAAL	13 (1,4 %)	2	242 (26,4 %)
3. Handel-Diensten			
Aan- en Verkoop	67	10	
Horeca	10	7	
Diensten	83	85	9
TOTAAL	160 (17,4 %)	102 (11,1 %)	9 (0,9 %)
4. Vrije beroepen			
Geneesheren	8		
Verplegers	4		
Advokaten, notarissen	4		
Journalisten	6		
Kunstenaars	2		
Geestelijken	8		
Diversen	31		
TOTAAL	63 (6,9 %)		
5. Overheid			
Staatspersoneel		24	5
Gemeentepersoneel		11	2
NMBS		19	18
PTT		11	
Politie, rijkswacht		50	
Leger		49	
Onderwijs		24	
TOTAAL		188 (20,4 %)	25 (2,7 %)
6. Niet-aktieven : studenten : 32 (3,5 %) — anderen : 26 (2,8 %)			
7. Onvoldoende omschreven beroepen : 1			

BIJLAGE 4. Beroepsindeling van het transport van 23 mei 1944

1. Landbouw			
Werkt voor eigen rekening		38 (4,5 %)	
Landbouwarbeider		30 (3,5 %)	
2. Nijverheid			
	Patroons	Bedienden	Arbeiders
Mijnbouw	1	2	55
Metaal	1	7	62
Glasbewerking			2
Chemische industrie		7	6
Voeding	3	5	7
Textiel	4	8	22
Bouw	8	2	28
Houtindustrie	2	3	14
Papier	1		
Precisieindustrie	1		5
Vervoer	14	2	19
Niet gedefinieerd	8	8	26
TOTAAL	43 (5 %)	44 (5,1 %)	246 (28,9 %)
3. Handel-Diensten			
Aan- en Verkoop	66	16	8
Horeca	13		
Diensten	52	14	10
TOTAAL	131 (15,4 %)	30 (3,5 %)	18 (2,1 %)
4. Vrije beroepen			
Geneesheren	5		
Advokaten, notarissen	3		
Kunstenaars	1		
Geestelijken	5		
Diversen	3		
TOTAAL	17 (2 %)		
5. Overheid			
Staatspersoneel		32	
Gemeentepersoneel		23	
NMBS		24	
PTT		20	
Politie, rijkswacht		50	
Leger		47	
TOTAAL		196 (23 %)	
6. Niet-aktieven : studenten : 27 — anderen : 10			
7. Onvoldoende omschreven beroepen : 19 (2,2 %)			